

УДК 343.221.51

Ю.А. Пономаренко**ПРАВИЛА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ**

Анотація. Стаття присвячена питанням застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Дається тлумачення встановленим законом правилам їх призначення та звільнення від них. Доводиться неможливість застосування норм про призначення покарання та про звільнення від нього стосовно заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, призначення заходів кримінально-правового характеру, звільнення від заходів кримінально-правового характеру, юридична особа в кримінальному праві.

Аннотация. Статья посвящена вопросам применения мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц. Дано толкование установленным законом правилам их назначения и освобождения от них. Доказывается невозможность применения норм о назначении наказания и об освобождении от него к мерам уголовно-правового характера в отношении юридических лиц.

Ключевые слова: меры уголовно-правового характера, назначение мер уголовно-правового характера, освобождение от мер уголовно-правового характера, юридическое лицо в уголовном праве.

Abstract. This article is devoted to issues on the application of criminal law for legal entities. There is given the interpretation of the statutory rules of applying and dismissal of them. The impossibility of applying the rules on sentencing and the dismissal of its action is proved concerning criminal law for legal entities.

Key words: criminal law measures, applying of criminal law measures, dismissal of criminal law measures, legal entities in criminal law.

У 2014 році в кримінальному законодавстві України відбулася одна з найбільш значущих його реформ за часів незалежності: у ньому з'явився інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Цей інститут був запроваджений законом України № 314-VII від 23 травня 2013 р. [1] і ще до набрання чинності зазнав змін, унесених законом України № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. [2]. В редакції, викладеній цими двома законами, новий розділ XIV¹ Загальної частини КК України набрав чинності з 27 квітня 2014 р. Дещо згодом законом України № 1261-VII від 13 травня 2014 р. [3], який набув чинності з 4 червня 2014 р., до окремих статей згаданого розділу були внесені зміни і з урахуванням них він є чинним донині.

Статті розділу XIV¹ Загальної частини КК України за задумом законодавця мають містити повний нормативний масив, спрямований на правове регулювання

інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Ними, зокрема, визначаються види таких заходів (статті 96⁶-96⁹ КК), підстава їх застосування (стаття 96³ КК), коло юридичних осіб, до яких вони можуть бути застосовані (стаття 96⁴ КК), порядок їх призначення (статті 96¹⁰, 96¹¹ КК) та підстава звільнення від них (стаття 96⁵ КК).

Українські науковці зустріли появу нового інституту в кримінальному праві порізному. Одні з них вбачають у ньому встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб і піддають критиці [4, с. 208–212; 5, с. 145–147]; інші – розцінили його як компроміс між прибічниками й противниками встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб і знайшли йому місце серед «інших кримінально-правових наслідків вчинення суспільно небезпечного діяння» [6, с. 135–150]; треті – не вдаючись до дискусії про доцільність і спосіб закріплення цих заходів, піддали догматичному аналізу окремі аспекти підстави [7, с. 244–248] чи порядку їх застосування [8, с. 199–202]. Разом з тим, встановлений законом порядок застосування цих заходів на сьогодні ще не отримав належної уваги і повного викладу в літературі.

З урахуванням викладеного метою цієї статті є догматичний аналіз положень КК України щодо порядку застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

Заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до юридичної особи тільки *судом* шляхом постановлення обвинувального вироку, яким уповноважена фізична особа визнається винною у вчиненні визначеного законом злочину (ст. 374 КПК). У зв'язку з цим такі заходи не можуть застосовуватися при виправданні фізичної особи у вчиненні злочину; при звільненні її від кримінальної відповідальності, у тому числі й у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК), навіть якщо строки давності застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи ще не сплинули (ст. 96⁵ КК); а також у разі закриття кримінального провадження щодо фізичної особи з інших підстав (ст. 284 КПК). Разом з тим, звільнення фізичної особи від покарання не перешкоджає застосуванню заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи.

Спеціальних підстав для звільнення саме юридичних осіб від заходів кримінально-правового характеру законом не передбачено, за винятком визначених у ст. 96⁵ КК *особливостей обчислення строків давності застосування заходів кримінально-правового характеру*. Таких особливостей, порівняно з обчисленням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи (ст. 49 КК), усього три:

1) при вчиненні уповноваженою особою будь-якого злочину невеликої тяжкості, що становить підставу застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, строк давності складає три роки, тоді як для фізичних осіб

строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за окремі злочини невеликої тяжкості становить два роки (п. 1 ч. 1 ст. 49 КК). В інших випадках тривалість строку давності для юридичних осіб така сама як і для фізичних осіб: п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину;

2) перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру *зупиняється* лише в разі, якщо її уповноважена особа *переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме*. Тому, якщо така особа ухилилася від слідства або суду, але її місце знаходження відоме, строк давності для юридичної особи не зупиняється. Відповідно й відновлюється зупинений строк давності не з моменту з'явлення такої особи із зізнанням або її затримання, а з дня встановлення її місцезнаходження;

3) перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру *переривається* лише у разі, якщо до його закінчення її уповноважена особа *повторно* вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96³ КК. Повторно вчиненим слід вважати злочин, передбачений тією самою статтею КК, що й раніше вчинене діяння, у зв'язку з яким до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру (ч. 1 ст. 32 КК). Оскільки в жодній з відповідних статей Особливої частини КК не передбачена повторність однорідних злочинів, то вчинення фізичною особою злочину, хоч і зазначеного у ст. 96³ КК, але не тотожного з раніше вчиненим, не перериває перебігу давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. У разі перериву строку давності він починає обчислюватися заново з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи того злочину, який його перервав. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Таким чином, строк давності застосування заходів кримінально-правового характеру для юридичних осіб може сплинути раніше, ніж строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за той самий злочин фізичної особи. В цьому разі заходи кримінально-правового характеру до юридичної особи не можуть бути застосовані, що не перешкоджає застосуванню кримінальної відповідальності до фізичної особи.

У зв'язку із тим, що заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб не є ні кримінальною відповідальністю, ні покаранням [9], то положення КК, що визначають порядок призначення покарання (ст.ст. 65–73 КК) чи звільнення від нього (ст.ст. 74–87 КК) не можуть бути застосовані при їх призначенні. Суд застосовує їх керуючись правилами, встановленими у ст.ст. 96¹⁰ і 96¹¹ КК, а також положеннями статей, що передбачають окремі з таких заходів (ст.ст. 96⁷, 96⁸ і 96⁹ КК).

Так, оскільки заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб ніколи не встановлюються у санкціях, то суд на підставі положень Загальної частини КК, перш за все, повинен *визначити вид такого заходу*. Зокрема, суд відповідно до ст.ст. 96⁹ і 96⁸ КК *зобов'язаний* застосувати до юридичної особи ліквідацію з конфіскацією майна у разі вчинення її уповноваженою особою від її імені терористичного злочину (ст.ст. 258–258⁵ КК) або від її імені та в її інтересах злочину проти основ національної безпеки (ст.ст. 109, 110, 113 КК), злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст.ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК) та деяких інших злочинів, названих у п. 4 ст. 96³ КК. В жодному іншому випадку ні ліквідація, ні конфіскація майна до юридичної особи не можуть бути застосовані.

Тому у всіх інших випадках до юридичної особи може бути застосований тільки такий захід як штраф. За загальним правилом штраф має бути призначений у двократному розмірі незаконно одержаної неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 96⁷ КК). І тільки у разі, коли неправомірну вигоду не було одержано або її розмір неможливо обчислити, суд, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину (ст. 96¹⁰ КК), застосовує штраф у таких розмірах:

- за злочин невеликої тяжкості – від 5000 до 10000 н.м.д.г.;
- за злочин середньої тяжкості – від 10000 до 25000 н.м.д.г.;
- за тяжкий злочин – від 20000 до 50000 н.м.д.г.;
- за особливо тяжкий злочин – від 50000 до 75000 н.м.д.г.

В окремих випадках можлива множинність підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Вона, зокрема, може мати місце у випадках, коли:

1) одна й та ж сама фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96³ КК, і не засуджена за жоден з них;

2) різні фізичні особи вчинили від імені (чи від імені та в інтересах) однієї й тієї ж юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96³ КК, і не засуджені за жоден з них;

3) одна й та ж сама фізична особа вчинивши від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи спочатку один злочин, передбачений ст. 96³ КК, після засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, знову вчинила такий злочин;

4) спершу одна фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи злочин, передбачений ст. 96³ КК, а після її засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, інша фізична особа вчинила такий злочин.

Однак *не становить множинності підстав* для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру вчинення декількома фізичними особами у співучасті одного й того ж злочину, передбаченого ст. 96³ КК.

У разі множинності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру порядок їх застосування визначається статтею 96¹¹ КК і залежить від того, в одному чи в різних кримінальних провадженнях такі заходи застосовуються.

Зокрема, якщо в межах одного кримінального провадження наявна множинність підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, незалежно від того, чи вчинені злочини, передбачені ст. 96³ КК, однією й тією ж фізичною особою, чи різними, суд застосовує такі заходи в такому порядку. Спершу суд призначає захід кримінально-правового характеру для юридичної особи окремо за кожен злочин, вчинений від її імені (чи від її імені та в інтересах). Потім суд визначає остаточний основний захід шляхом поглинання менш суворого основного заходу більш суворим. Зокрема, якщо хоча б за один із злочинів застосована ліквідація юридичної особи, вона поглинає собою штраф (штрафи), застосовані за інший злочин (злочини). При цьому якщо ліквідація була поєднана із додатковим заходом у вигляді конфіскації майна юридичної особи, то цей додатковий захід поглинанню не підлягає і приєднується судом до ліквідації як остаточного основного заходу. Якщо ж за всі злочини суд застосував до юридичної особи штраф, то найбільша його міра, визначена за один із злочинів, поглинає всі інші міри штрафу.

Якщо ж множинність підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру має місце в різних провадженнях, незалежно від того, стосовно однієї й тієї ж чи різних фізичних осіб вони здійснювалися, суд, який постановляє другий за часом вирок, визначає заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб у такому порядку. Спершу він застосовує до юридичної особи захід кримінально-правового характеру за тим провадженням, яке він розглядає. Після цього суд визначає остаточний захід за усіма провадженнями (за сукупністю вироків). При цьому, якщо хоча б за одним із вироків застосовано ліквідацію юридичної особи, цей захід поглинає собою заходи у виді штрафу, застосовані за іншими провадженнями, і остаточно призначається до відбуття за сукупність проваджень (вироків). Якщо ж за всіма вирокими застосовано лише захід кримінально-правового характеру у вигляді штрафу, суд має постановити рішення про самостійне виконання штрафів, призначених у різних провадженнях.

Запропонований догматичний аналіз положень КК України, які визначають порядок застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, заснований лише на їх теоретичному тлумаченні. Майбутня практика застосування цих положень стане критерієм перевірки істинності такого тлумачення. З іншого боку, з урахуванням тенденцій, які матимуть місце в практиці, можуть бути

уточнені й запропоновані нами підходи до розуміння змісту аналізованих норм. Але це вже буде завданням подальших наукових досліджень.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 47. – Ст. 1686;
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 36. – Ст. 957;
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 45. – Ст. 1182;
4. Балобанова Д.О. Запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у контексті дослідження динаміки кримінального права // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / Редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2014. – С. 208–212;
5. Харитонов С.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 7 лют. 2014 р. – Одеса, 2014. – С. 145–147;
6. Борисов В.И., Батыргареева В.С. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України : науковий журнал. – 2014. – № 1. – С. 135–150;
7. Радутний О.Е. Вчинення злочину від імені та в інтересах юридичної особи // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 244–248;
8. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретичний аспект // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція: зб. наук. праць / Вид. рада: С.В. Ківалов (голова) та ін. – Одеса, 2014. – Вип. 7. – С. 199–202;
9. Пономаренко Ю.А. Поняття, зміст і форми реалізації кримінальної відповідальності // Проблеми правової відповідальності: монографія / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін.; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х.: Право, 2014. – 348 с.